

МОВА ПУБЛІЦИСТИЧНОГО І ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

УДК 811.161.2'373.422

Н. С. Голікова

КОНТЕКСТУАЛЬНІ «ВКРАПЛЕННЯ» В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Проаналізовано особливості реалізації категорії інтертекстуальності в художньому дискурсі Павла Загребельного. Виявлено різні форми взаємодії текстів, з оперттям на розроблені в мовознавстві класифікації інтертекстем досліджено їх типологію в романистиці письменника, а також функційне навантаження та комунікативно-прагматичний потенціал.

Ключові слова: текст, інтертекстуальність, інтертекстема, функція, цитация, комунікативний смисл.

Проанализированы особенности реализации категории интертекстуальности в художественном дискурсе Павла Загребельного. Выявлены разные формы взаимодействия текстов, на основе разработанных в языкознании классификаций интертекстем исследована их типология в романистике писателя, а также функциональная нагрузка и коммуникативно-прагматический потенциал.

Ключевые слова: текст, интертекстуальность, интертекстема, функция, коммуникативный смисл.

The article deals with the peculiarities of intertextuality in P. Zahrebelnyi's literary discourse. The various forms of text cooperation are defined. On the basis of investigated classifications of intertextemas, the intertextual typology in the writer's novels are scrutinized, and also functional yield and pragmatic communicative potential are determined.

Keywords: text, intertextuality, intertextema, function, communicative meaning.

У сучасному мовознавстві дослідження художнього тексту залишається актуальною проблемою, що потребує деталізації всіх можливих характеристик предмета вивчення. Одним із найважливіших питань у цій галузі є всебічний аналіз текстотвірних чинників, з-поміж яких особливу роль відіграють інтертекстуальні одиниці, що презентують взаємодію різночасових текстів, у такий спосіб відбиваючи безперервність історичного й етнокультурного розвитку

© Голікова Н. С., 2015

нації, указуючи на її безпосередній зв'язок з духовними та культурними надбаннями інших народів.

Основи теорії інтертекстуальності було започатковано в другій половині ХХ ст. у працях багатьох зарубіжних і вітчизняних філософів та літературознавців. Витоки щодо обґрунтування цього поняття як літературознавчої категорії потрібно шукати передусім в наукових розвідках М. Бахтіна [2; 3], який створив концепцію діалогічності та двоголосся, висловив думку про те, що текст пов'язаний не лише з мовною системою, з одиниць якої він складається, а й з іншими текстами. Важливу роль у розробленні категорії інтертекстуальності на межі ХХ–ХХІ ст. відіграли праці Ю. Крістевої [6; 7], яка вперше ввела термін «інтертекстуальність» у науковий обіг, по-своєму прокоментувавши це поняття з погляду семіотики.

Інтертекст, що протягом тривалого часу був об'єктом літературознавчих досліджень, увагу мовознавців (І. Арнольд [1], Н. Кузьміна [8], Н. Фатєєва [15] та ін.) привернув не так давно. Н. Кондратенко, зокрема, зауважує, що в українській лінгвістиці інтертекстуальність почали тлумачити як текстову категорію лише на початку ХХІ ст. [5, с. 69]. Зусиллями таких вітчизняних мовознавців, як І. Колегаєва [4], науковець Н. Кондратенко [5], О. Переломова [9], О. Селіванова [10], Г. Сюта [12; 13; 14] та ін. сучасна текстологія збагатилася низкою праць, сконцентрованих навколо різних інтертекстем. У наукових пошуках лінгвістів знайшли відображення питання їх систематизації, аспектології, функційності тощо. Попри те, що «мовознавчі дослідження феномену інтертекстуальності базуються переважно на художніх текстах» [9, с. 3], творчість далеко не всіх відомих українських письменників потрапила в поле зору розробників проблеми.

Мета цієї статті полягає в описі контекстуальних «вкраплень», що ними насичена романістика П. Загребельного, творчий доробок якого поки що не досліджено у зв'язку з категорією інтертекстуальності. Основними завданнями наукової публікації є виявлення різнотипних інтертекстем у низці творів белетриста, їх класифікація, визначення стилістичних функцій та вивчення комунікативно-прагматичних особливостей інтертекстів як мовленнєвих ситуацій.

Літературна спадщина П. Загребельного – це благодатний матеріал для дослідження в межах різних мовознавчих напрямів – стилістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики, когнітивної, комунікативної, прагматичної лінгвістик тощо. Усі вони, без сумніву, пов'язані

між собою поняттям тексту, авторська манера творення якого цікавить кожна науку відповідною специфікою, що слугує предметом спеціальних розвідок. Загалом художній текст П. Загребельного, на нашу думку, лінгвісти лише почали вивчати, а такі його структурно-семантичні складники, як інтертекстеми упорядковано не розглянуто в жодній праці, хоч вони є важливою ознакою ідіостилю письменника.

Відомо, що поняття інтертекстуальності науковці пояснюють не зовсім однаково. Як системотвірну категорію тексту розглядає його О. Переломова, називаючи інтертекстуальністю «різнобічний зв'язок тексту з іншими текстами за змістом, жанрово-стилістичними особливостями, структурою, формально-знаковим вираженням» [9, с. 8]. Це лаконічне визначення поширеного в художній літературі явища покладено нами в основу опису інтертекстем – одиниць, що є контекстуальними «вкрапленнями», або «вторинними текстами» (І. Колєгаєва [4, с.76]), у прозі П. Загребельного.

Розгляд численних контекстуальних «вкраплень», наявних у романах митця, вимагає передусім їх чіткої класифікації з опертям на методика розподілу інтертекстем, апробовану в багатьох працях дослідників у зв'язку з художніми текстами інших письменників. Аналізуючи вторинні тексти, мовознавці зазвичай виділяють з-поміж них цитати, алюзії, ремінісценції, синтаксичні конструкції, міні-тексти – слова тощо. Такий підхід до типології інтертекстем не може слугувати універсальною моделлю їх систематизації. На нашу думку, невеликий за обсягом, але смислово значущий «чужий» текст, що є «вкрапленням» у пізніше написаний текст, можна кваліфікувати як цитату, оскільки, за словами Т. Смирнової, цитатою є «будь-яка форма текстового (мовного) переугуку» [11, с. 7].

Як відомо, цитатні «вкраплення» важко звести до спільного знаменника через те, що вони наділені комплексом ознак, кожна з яких може бути покладена в основу класифікації. На цьому наголошує Г. Сюта: цитати «різноманітні і за способом та ступенем актуалізації, і за функціонально-текстотвірним навантаженням. Не однакові вони й із погляду збереження/трансформованості в метатексті первинної лексико-семантичної структури» [13, с. 83]. Розроблюючи критерії типології цитат у сучасному поетичному тексті, дослідниця виділила, зокрема, критерій формату їх відтворення й розподілила цитати у зв'язку з цією інтегрально-текстовою ознакою на такі різновиди: точні (графічно виділені, графічно невиділені), неточні (трансформо-

вані, редуковані, розбудовані), семантичні (алюзія, ремінісценція) [12, с. 11].

У белетристиці П. Загребельного найчастіше натрапляємо на точні та семантичні інтертекстеми-цитати. Ними пронизана вся проза письменника, однак під час уведення «чужих» текстів у різних творах автор використовує неоднакові форми їх відтворення. Точні цитати оформлено переважно за допомогою лапок відповідно до чинних норм правопису або з певними порушеннями правил пунктуації, наприклад: *Їздив, їздив, говорив, говорив, а що толку? Наш журнал «Перець» сміявся тоді з тої метушняви: «Як поїхав балабон на три тижні за кордон»* (2, с. 89); *...а сам (присидент) тайкома ждав тої описаної великим ліриком миті, «коли потяг у даль загуркоче»* (2, с. 10); *Кібець був хам і нікчема, але іноді в ньому проривався джентльмен, і він навіть умів робити компліменти. Як там співає Окуджава? «Давайте говорить друг другу компліменти...»* (1, с. 85) тощо. На відміну від інших творів, у романі «Добрий диявол» цитати виокремлено графічною розрядкою: *Бо треба бути найвикінченишим дурнем на світі, щоб півроку ходити до книгарні, дивитися на дівчину й не помічати. На 'дній нозі посеред кола кружляє звільна – і за мить легкий стрибок, і вже летить, летить як пух від уст Еола, то вигне стан свій, то зів'є і ніжкою об ніжку б'є... Вам, Вірочко, не в книгарні – вам балериною!* (3, с. 122); *...і скрізь Єлена. Сателітка. Якщо й подобається вона йому (Яковенкові), то хай це буде тільки для нього. Майнуло – й зникло. Как мимолетное виденье...* (3, с. 75) та ін. У романістиці П. Загребельного інколи спостерігаємо точно відтворені або неточні (трансформовані) «чужі» тексти, що графічно автором не виділені: *– Хто вас сюди пустив? – обурилася я. – Іскузьмі, Клавачко, человек проходит, как хозяин необъятной родины своей...* (1, с. 45); *Один великий поет сказав: дурень бачить зовсім не той стовп, який бачить розумний (у В. Блейка не «стовп», а «дерево»)* (2, с. 87) тощо.

Форма введення вторинного тексту, без сумніву, привертає увагу читача, який має ідентифікувати контекстуальне «вкраплення», згадати його автора (якщо його ім'я не вказано), твір, з якого взято цитату тощо. Однак текстотвірний потенціал інтертекстеми можна оцінити лише з огляду на її семантику та стилістичне навантаження. Семантично релевантними є ті цитати, що актуалізують не лише міжтекстовий зв'язок, а й неперервність культурного розвитку

людства. Насамперед до таких відносять прецедентні тексти (найчастіше біблійні цитати) – феномени світової й національної культури, що викристалізувалися в далекому минулому, є значущими для сучасників, не втраять своєї вагомості для прийдешніх поколінь. Цитати з Біблії та інших церковних книг виконують культуротвірну функцію переважно в історичних творах П. Загребельного. Глибоко філософським змістом наповнюють прецедентні тексти, зокрема, роман «Я, Богдан»: *Забули слова Спасителя: «Всякая кровь, проливаемая на земле, взыщется от рода сего»*. – Слова сі можна обернути й навспак, – *зауважив я (Богдан)*. – *Може, то саме проти панства, яке їло людей, як у псалмоспівця: ядят люди моя в снідь хліба* (4, с. 32); *Славитимуть вони (Г. Сковорода і Т. Шевченко) найперше розум і дух: «Плоть нічтоже, но дух боготворить»* (4, с. 341); *Отож, бережітьсся, дітки. Як сказав апостол, духа не угашайте* (4, с. 223); *Знаєш же, як написано в святих книгах, Богдане. Вогонь і град, голод і смерть – все це створено для відомщення. І зуби звірів, і скорпіони, і змії, і меч...* (4, с. 504) та ін.

У сучасній прозі П. Загребельного переважають інтертекстеми, що апелюють до масової свідомості. Аналізуючи постмодерністський художній дискурс, Н. Кондратенко зауважує: «...тексти масової культури тимчасові, семантично порожні, проте вони характеризуються легкістю впізнавання та запам'ятовування, саме тому проблеми ідентифікації тут не постають» [5, с. 73]. Попри те, що П. Загребельного справедливо вважають майстром історичної прози, письменник ще в ранніх творах постійно експериментував, описуючи сьогодення радянських людей, а в похилому віці його погляди на «незалежне» українське суспільство легко вписалися як у модерністську, так і в постмодерністську літературні течії.

До специфічних засобів ідіостилу письменника пізнього періоду його творчості належать різнотипні інтертекстеми, вилучені із творів масової культури – естрадних пісень, художніх фільмів тощо. Наприклад: *Боже, Боже, Клавко, де ти, хто ти? «День и ночь кружится голова...» Керівна жінка, керівна жінка, кері...* (1, с. 68); *...а я (Клеопатра Січкара) тільки сміялася, у мене все було, як у пісні з кінофільму «Діамантова рука»: «А нам все равно, а нам все равно...»* (1, с. 57); *...меткий поетик виспівував: «Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышит человек»* (2, с. 47); *Але яка ж пісня без баяна і які ж всесвітні протестації без ісламських терористів* (2, с. 182)

тощо. Такі й подібні контекстуальні «вкраплення» виконують переважно розпізнавальну, ігрову та експресивну функції.

Встановлення функційного статусу інтертекстеми потребує звернення до проблеми виявлення комунікативно-прагматичного потенціалу вторинного тексту. На думку О. Переломової, одним із напрямів такого аналізу є теорія дискурсу [9, с. 8], адже текст – це зупинений дискурс. Автор художнього твору попередньо розроблює комунікативні стратегії впливу на реципієнтів, які по-своєму мають розшифрувати наміри адресанта, спираючись на власні знання і життєвий досвід. Саме пресупозиція читача уможлиблює успішне його спілкування з автором через посередництво художнього тексту, а відповідна оцінка тих чи тих ідіостилістем, прогнозована письменником, сприяє виникненню щодо них у свідомості адресатів індивідуальних прагматичних (комунікативних) смислів.

Наприклад, поєднання в одному контексті повісті «Гола душа» двох інтертекстем – фрагментів української народної пісні й естрадної пісні, яку виконує Маша Распутіна: *Яка жінка може знести таку занудливість? А я змушена була слухати і мовчки кивати. Тут уже не заспіваєш разом із хором Вільовки «Стороною дощик іде та все стороною», а зависеш слідом за отою навіженою співачкою: «Отпустите меня в Гималаи, отпустите меня навсегда, а не то – я завую, залаю, а не то я кого-нибудь съем!..»* (1, с. 105) може спричинитися до виникнення в читачів різних емоцій, низки прагматичних смислів: одні з них просто посміхнуться, інші задумуються, згадуючи ту співачку, молоде покоління краще знає масову культуру, а люди похилого віку зосередять більше уваги на мелодійності народної пісні тощо. Очевидним у зв'язку з цим контекстом є лише те, що за допомогою «чужих» текстів автор має намір передати внутрішнє вагання своєї героїні.

У художньому дискурсі П. Загребельного функції, характерні для текстів масової культури, почасти виконують і поетичні інтертекстеми (інколи графічно ніяк не виділені), ідентифікація яких стає причиною виникнення переважно негативних прагматичних смислів у свідомості тих читачів, які знають поезію, комунікативно «порожніми» вони є для адресатів, які не впізнали поетичні рядки. Наприклад: *О, скільки держав і народів оддали б усе, що мають, за такий демократичний дарунок! О, недаремно, ні, в степах ревли гармати і лялалась наша кров і падали брати...* (2, с. 184); – *Тече Дніпро*

в синє море, та не витікає, – вмить підхопив державну мисль претендент на Міністра (2, с. 85); ...найбільше ж крали вчорашні комсомольці, цей найактивніший, найдинамічніший, найпронозливіший складник «народу, що вгору йде» (2, с. 9) тощо.

Загалом комплексне дослідження художнього дискурсу П. Загребельного наразі потребує ширшого охоплення й деталізації тих текстотвірних одиниць, що репрезентують категорію інтертекстуальності, а також ідіостилістем, які є мовно-естетичними знаками української та світової культури й так само уможлиблюють міжтекстову діалогічну взаємодію.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Арнольд И. В.** Семантика. Стилистика. Интертекстуальность / И. В. Арнольд. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1999. – 443 с.
2. **Бахтин М. М.** Проблемы содержания, материала и формы в словесном творчестве / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М., 1975. – С. 6–71.
3. **Бахтин М. М.** Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
4. **Колегаева И. М.** Текст как единица научной и художественной коммуникации / И. М. Колегаева. – О. : Одесский гос. ун-т, 1991. – 122 с.
5. **Кондратенко Н. В.** Интертекстуальна номінація в модерністському і постмодерністському художньому тексті / Н. В. Кондратенко // Вісник Одеського нац. ун-ту : Сер. «Філологія». – О., 2013. – Т. 3. – Вип. 2 (6). – С. 69–74.
6. **Кристева Ю.** Бахтин, слово, диалог и роман / Ю. Кристева // Французская семиотика : От структурализма к постструктурализму [пер. с фр., сост., вступ. ст. Г. К. Косикова]. – М. : Прогресс, 2000. – С. 427–457.
7. **Кристева Ю.** Избранные труды: Разрушение поэтики / Ю. Кристева [пер. с фр.]. – М. : РОССПЕН, 2004. – 656 с.
8. **Кузьмина Н. А.** Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка / Н. А. Кузьмина. – [4-е изд.]. – М. : Ком Книга, 2007. – 272 с.

9. **Переломова О. С.** Інтертекстуальність в українському художньому дискурсі : структурно-семантичний і стилістичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук / О. С. Переломова. – К., 2010. – 34 с.
10. **Селиванова Е. А.** Основы лингвистической теории текста и коммуникации : учеб. пособ. / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
11. **Смирнова Т. А.** Типология и функции цитаты в художественном тексте (на материале романов А. Битова «Пушкинский дом», В. Маканина «Андеграунд, или Герой нашего времени») : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук / Т. А. Смирнова. – М., 2005. – 20 с.
12. **Сюта Г.** Лінгвокогнітивні механізми цитації в сучасному поетичному тексті / Г. Сюта // Українська мова. – 2014. – № 1. – С. 9–22.
13. **Сюта Г.** Типологія і функції біблійних цитат в українській поетичній мові ХХ ст. / Г. Сюта // Українська мова. – 2013. – № 3. – С. 82–92.
14. **Сюта Г.** Функції цитати в поетичному тексті : теоретичні та практичні аспекти / Г. Сюта // Українська мова. – 2014. – № 3. – С. 21–30.
15. **Фатеева Н. А.** Интертекст в мире текстов : контрапункт интертекстуальности / Н. А. Фатеева. – М. : Ком Книга, 2007. – 280 с.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. **Загребельний Павло.** Гола душа / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2003. – 253 с.
2. **Загребельний Павло.** Стовпо-творіння ; Кавтаклізма / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2005. – 286 с.
3. **Загребельний Павло.** Твори : 6 т. / Павло Загребельний. – К. : Дніпро, 1981. – Т. 6. – 560 с.
4. **Загребельний Павло.** Я, Богдан / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2008. – 672 с.

Надійшла до редколегії 20.10.2015